
ТРИКОМПОНЕНТНА АНТРОПОНІМІЙНА МОДЕЛЬ У НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Кононенко О. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-554-9-8>

ВСТУП

Антропоніміка як розділ ономастики займається вивченням особових імен, прізвищ та інших найменувань людей, що мають індивідуальний характер. Вона відіграє важливу роль у лінгвістиці, історії, соціології та культурології, оскільки система особових імен не лише визначає ідентифікацію людини, а й відображає національні традиції, історичні процеси та соціальні зміни. Однією з найпоширеніших раніше та найгострішою у наш час моделей іменування є трикомпонентна антропонімічна модель, яка включає три основні елементи: особове ім'я, патронім (по батькові) та прізвище.

Трикомпонентна система найменування широко застосовується в багатьох країнах, зокрема в Україні та деяких інших слов'янських країнах. Вона має глибокі історичні корені та сформувалася під впливом культурних, релігійних і правових традицій. У такій системі кожен із трьох компонентів має власне функціональне навантаження: ім'я виконує основну ідентифікаційну роль, патронім вказує на батьківську лінію походження, а прізвище закріплює родову належність.

Дослідження трикомпонентної антропонімічної моделі є важливим для розуміння еволюції систем іменування, її впливу на національну самосвідомість та соціальну комунікацію. Останнім часом в Україні спостерігаються зміни в антропонімічній системі, зокрема тенденція до відмови від по батькові як у неформальному, так і в офіційному спілкуванні та документах. Такі процеси потребують аналізу, оскільки вони можуть впливати на майбутнє цієї системи в українському суспільстві.

Дослідження трикомпонентної системи іменування є актуальним у контексті вивчення мовних та соціокультурних змін. Воно дозволяє простежити, як історичні обставини, правові норми та соціальні

фактори впливали на формування іменної системи, а також сприяє усвідомленню значення особових імен у суспільстві.

Поділяємо думку мовознавиці О. С. Вербовецької про те, що словесне визначення людини повинне максимально точно відповідати ідентифікаційним потребам конкретної мовленнєвої ситуації, бути актуальним для кожного окремо взятого комунікативного акту. Вибір іменування зумовлений мовленнєвою ситуацією, особливостями співрозмовників (приналежність до одного з денотатом роду, обізнаність з ним, а не лише з його родичами, вік співрозмовника, належність до одного антропонімного колективу) та багатьма іншими екстралінгвальними чинниками¹.

Уживання трикомпонентної форми називання особистості (ім'я + по батькові + прізвище) має важливе значення в українській мові, зокрема в офіційно-діловому та культурному контекстах. Така форма звертання не лише відображає традиції, а й виконує низку функцій у суспільному житті:

1) ідентифікаційна функція (забезпечує точну ідентифікацію особи в офіційних документах, реєстраційних системах та базах даних; допомагає уникнути плутанини між людьми з однаковими іменами та прізвищами);

2) патронімічна (родова) функція (по батькові вказує на приналежність до конкретної сім'ї та підкреслює зв'язок із батьком; допомагає простежити родові зв'язки та створює систему неписаного генеалогічного коду);

3) формально-офіційна або соціально-статусна функція (використовується у державних установах, офіційних документах, судочинстві, армії та діловому середовищі для підкреслення статусу та поваги; використання імені з по батькові у формальному спілкуванні є ознакою ввічливості та професійної етики);

4) культурно-історична функція (відображає національні традиції іменування, що склалися в українському суспільстві; зберігає спадкоємність поколінь та підтримує самобутність української ономастичної системи);

5) етикетно-комунікативна функція (по батькові використовується як засіб ввічливого звернення, особливо у формальних контекстах; використовується в освіті та державних установах для підтримки професійного стилю спілкування).

¹ Оксана Степанівна Вербовецька. До питання структурного аспекту офіційних та неофіційних іменувань (на матеріалі антропонімії Тернопільщини). *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2014. В. 1(23), 20.

Трикомпонентна модель називання особи виконує важливі функції в суспільстві, поєднуючи індивідуальну ідентифікацію, родові зв'язки, офіційність та традиційні культурні особливості. Незважаючи на сучасні зміни під впливом глобалізації та європеїзації, ця система досі залишається важливим елементом української антропонімійної традиції.

Питанням антропоніміки присвячено праці багатьох українських учених, зокрема: П. П. Чучки, В. В. Німчука, С. П. Бевзенка, Ю. О. Карпенка, М. Л. Худаша, С. М. Медвідь-Пахомової, І. Д. Фаріон, І. С. Божко, О. І. Дзири тощо. У їхніх дослідженнях акцентовано здебільшого на прізвищах та власне іменах. Щодо ідентифікатора по батькові повсякчас розгораються суперечки як у колі науковців, так і в суспільстві загалом. Від кінця ХХ століття й до сьогодні спостерігаємо тенденції замінювання трикомпонентної антропонімійної моделі на двокомпонентну, а отже відбувається усунення патронічного складника.

1. Передумови та становлення трикомпонентної антропонімійної моделі в Україні

Перша й основна функція антропонімійної моделі з патронімом – ідентифікація особи, відповідно їй підпорядковується структурна різноманітність і добір складників іменування. Це означає, що в моделі найменування повинно бути стільки компонентів, щоб співрозмовник міг чітко зрозуміти про кого йдеться. Ускладнення однокомпонентної моделі та становлення сучасної системи іменування пройшло довгий шлях, це процес багатьох століть.

Однокомпонентне іменування задовольняло потреби суспільства в умовах первісного ладу, адже ще не було складних суспільних відносин. Суттєві зміни в системі називання осіб стали результатом змін у суспільстві. На думку М. Л. Худаша перехід від однолексемної системи іменування відбувався внаслідок появи суспільного розшарування та у зв'язку із виникненням державності². С. М. Медвідь-Пахомова причиною вбачає «по-перше, відхід від язичництва і неактуальність табу на ім'я, що дало можливість поєднання взаємозамінних у минулому омонімів; по-друге, бідність іменного репертуару, що пояснювалася звичаєм сімейно-суміжних імен на тлі масштабних демографічних змін; по-третє, християнізація суспільства, яка призвела до різкого скорочення функціонуючих імен, і, нарешті, ускладнення суспільних відносин»³.

² Михайло Лукич Худаш. *З історії української антропонімії*. Київ, 1977, 113.

³ Світлана Миколаївна Медвідь-Пахомова. *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах*. Ужгород, 1999, 27.

Отже, звичай додавати до імені патронім зумовлений потребою розрізняти назви людей, що мали однакові імена. У трикомпонентній антропонімічній моделі компонент прізвище утвердилося останнім, тобто він наймолодший у часовому зрізі.

По батькові як друга частина імені стало поширеним у Східній Європі в XVII–XVIII століттях. Його основна функція – позначення родової приналежності через ім'я батька. Це було особливо важливим у феодальній та патріархальній системі, де походження визначало соціальний статус.

Саме ось цей складник трикомпонентної моделі по батькові – особливість східнослов'янських мов, адже в інших лінгвістичних групах вони можуть входити до складу прізвища. Наприклад: англійські і німецькі прізвища закінчуються на *-зон*, *-сон* (у перекладі «син»), скандинавські – на *-сен* (означає «син такого-то»); подібне семантичне значення має грузинське *-швілі*, вірменське *-ян*, турецьке *-огли*. У деяких народів цю роль виконують префікси; серед них шотландське *Мак-* (Макдональд), ірландське *О* (О'Генрі, О'Брайон).

Згадки про антропоніми на території сучасної України були вже у XII столітті. Перші спроби тлумачення деяких власних назв знаходимо в пам'ятках Київської Русі, зокрема у літописі Нестора Літописця. Це були пояснення етнічних назв слов'ян, окремих територіальних і особових назв: *Дедъ Игоревичъ (Повість временних літ, 230)*, *Василко Ростиславичъ (Повість временних літ, 230)*, *Дбѣ Стѣславичъ (Повість временних літ, 230)*.

В Іпатіївському літописі також активно вживали двокомпонентну формулу ідентифікації осіб «ім'я + по батькові»: *Володимиръ Мьстиславичъ (Київський літопис, 535)*, *Михалко Гльбович (Київський літопис, 733)*, *Василко Гаврилович (Галицько-Волинський літопис, 732)*, *Ростиславъ Мьстиславичъ (Галицько-Волинський літопис, 534)*.

На думку І. Д. Фаріон про автентичність трикомпонентної ідентифікації українців упродовж XII–XVIII ст., попри домінування двокомпонентного називання особи, свідчать писемні пам'ятки цього періоду⁴.

Від XIV століття окремі частини сучасної України перебували в складі Польщі, Великого князівства Литовського, Угорщини, що сприяло поширенню двокомпонентної формули називання особи. Як наслідок, із XIV століття у східних слов'ян відбувається активне поширення моделі називання «ім'я + патронім», яка стала свідченням переходу до сучасної категорії імені по батькові: *кна(з) дѣдъ*.

⁴ Ірина Дмитрівна Фаріон. Патронімна ідентифікація на *-ич/-ович (-евич)* як складник трикомпонентної антропонічної формули. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2020. Вип. 72, 178.

Дмитриєви(ч), василиї данильєви(ч) (Грамоти XIV ст, 82), Князь Великий Борисъ Александровичъ Тферскій (Грамоти XIV ст, 121), Князя Великий Борис Александрович (Грамоти XIV ст, 121).

Грамоти XV століття фіксують також широке використання антропонімної моделі «ім'я + по батькові»: *князь Михайло Васильович, князь Михайло Костянтинович, староста Василь Андрійович (Грамоти XV, 38).*

У козацьких літописах паралельно вживаються різні моделі: «ім'я + по батькові», «ім'я + прізвище», «тільки прізвище», «ім'я + прізвисько»: *князь Олексій Михайлович, Богдан Хмельницький, Барабаш, Хмельницький, Владислав Четвертий (Літопис Самійла Величка).*

Називання осіб *пан, пані*, яке було поширене вже в дипломатичних документах Богдана Хмельницького, набуло ще більшої популярності після підписання Люблінської унії: *Ясновельможний милостивий пане і добродію (17.03.1648, Документи Б. Хмельницького).* Українська шляхта почала зраджувати свої національні звичаї та активно послуговуватися польським запозиченням *пан, пані*. Ці слова і в польській, і в українській мовах почали функціонувати спочатку в ролі звертання до високих осіб, а пізніше і звертання до простих людей як вияв поваги.

У фольклорі та творах українських класиків також фіксуємо вживання *пан і пані* для звертання до особи: *Добрий вечір тобі, пане-господаре (колядка); Ой та ваша пані-господиня, що ясна зірка в небі (щедрівка); А втім, як знаєш, пане-брате, Не дурень, сам собі міркуй (Т. Шевченко), Наїхали до Марусі козаченьки в гості, – Марусенько пані! Чи є твій пан дома? (Панас Мирний).*

Лексема *пан* має декілька значень в українській мові. Словник української мови тлумачить це слово так: 1) поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії; 2) той, хто займав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції;

3) у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства.

Звертання «пан/пані + ім'я або прізвище» набуло українських форм, стало семантично нейтральне і тому дуже поширене в наш час. П. П. Чучка вважає таку модель іменування як запозичену «польську

формулу звертання»⁵. С. М. Медвідь-Пахомова також відзначає той факт, що українська й білоруська шляхта в XV–XVII ст. перебирає польську формулу звертання апелятив «пан» + антропонім⁶. Отже, в офіційно-діловому спілкуванні слід використовувати трикомпонентну антропонімну модель, адже пані і пан, по суті, лише гоноратив, як сеньойр чи сеньойрита в Іспанії або фрау чи гер в Німеччині. Звертаємо увагу на те, що в дипломатичній практиці такі форми називання особи є прийнятні та обов'язкові.

Паралельно поширеним було звертання *добродій*. Таку форму фіксуємо в листах Богдана Хмельницького для підкреслення поважного соціального статусу: *Ваша світлість, милостивий князю Заславський, а нам вельми милостивий пане і добродію (Листи Б.Хмельницького, 13.06.1648)*. У листуванні українські письменники подекуди послуговувалися такою є формою: *Високоповажний Добродію, ось посилаю обіцяні вірші (Леся Українка)*.

Звернення *товариш* з'явилося досить давно: у XIV столітті купці називали одне одного словом, яке походить від тюркських *tavar* – товар, *худоба*, *майно* та *еş (iş)* – приятель. Таким чином, особи виділяли себе за професійною ознакою, почасти вони прагнули допомогти у роботі своїм колегам.

У творах українських письменників звертання *товариш* указує на дружні стосунки між людьми:

*Други, товариші і кривні,
Батьки, сини, куми, свати
На віки – вічні незабвенні.
А може, хто із суєти
В огонь штурляє різну зброю, одержу, обує
дорогую.*

(І. Котляревський)

У XX столітті радянська влада зробила це звернення офіційним, воно мало урівняти людей між собою, викликати у них відчуття дотичності одне до одного, передати почуття дружнього плеча. Найпоширенішою була форма «*товариш + прізвище*». У СРСР цим звертанням було охоплено всі ситуації мовлення: від офіційного до повсякденного, причому ця лексема вживалося по відношенню і до жінок, і до чоловіків: *товариш Ленін*. Проте через терор влади

⁵ Павло Павлович Чучка. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття. *Міжвузівська конференція з проблем синтаксису української мови: тези доповідей*. Чернівці, 1965, 149.

⁶ Світлана Миколаївна Медвідь-Пахомова. Про антропонімічну моду. *Записки з ономастики: зб. наук. праць*. Одеса : Астропринт, 1999. Вип. 2, 7.

та заохочення стеження людей один за одним воно набуло неприємного відтінку зневаги.

Словник української мови подає таке тлумачення лексеми *товариш* – 1) людина, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихсь діях, співучасник чого-небудь; компаньйон, спільник; людина, зв'язана із іншими спільною професією, місцем роботи, навчання, службою в армії і т. ін.; колега; 2) людина, зв'язана з ким-небудь дружбою, щирий друг, приятель;

3) людина, ідейно зв'язана з іншими людьми, яка разом з ними бере участь у спільній справі, боротьбі; соратник, одностудець; 4) про людину нового, соціалістичного суспільства, про радянську людину; 5) уживається перед прізвищем людини для підкреслення приналежності її до свого радянського чи партійного середовища; 6) у назвах звань і посад – помічник, заступник.

До тих, хто не поділяв відповідальності за спільну справу та не хотів визнавати себе товаришем решти жителів країни в радянському союзі зверталися «*громадянин*» з додаванням прізвища.

Отже, від перших писемних пам'яток і до початку 90-х рр. ХХ століття на території сучасної України відслідковується тенденція до трикомпонентної антропонімійної моделі. Уживання формули «ім'я + по батькові» є свідченням певної дистанції в спілкуванні – вікової або соціальної, тому ними користуються при звертанні молодших до старших за віком людей в офіційній сфері. Ця формула вживається при офіційному спілкуванні колег, а також при звертанні до особи, котра має вищий суспільний статус⁷.

Як слушно зауважує С. М. Пахомова-Медвідь, ім'я по батькові не змінюється у особи протягом цілого життя. У східних слов'ян дівчина, виходячи заміж, змінює прізвище, але ім'я по батькові й надалі супроводжує її. У сучасних східнослов'янських мовах ім'я по батькові в складі дволексемної формули регулюється цілою низкою обмежень і норм у творенні та функціонуванні, а саме: ім'я по батькові:

- утворюється лише від повного офіційного особового імені батька; завжди приєднується до повного офіційного імені особи;
- завжди посідає постпозицію стосовно особового імені; інверсія компонентів тут неприпустима;
- за морфологічною належністю є субстантивом;
- його деривативними показниками є субстантивні суфікси: укр. -ич, -ович/-евич, -івна;

⁷ Світлана Миколаївна Медвідь-Пахомова. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999, 95.

– розрив формули іншими лексемами або службовими словами не допускається⁸.

Хибне переконання, що називати людей формою «ім'я + по батькові» є не споконвічною українською традицією, а запозиченою у наших сусідів – росіян. Звичай називатися «по батькові» у прийнятий у нас формі виник саме в Україні ще в Київській Русі, і згодом став звичаєм усіх слов'яно-руських племен. Соціально-політичний та культурний рівень суспільства в X столітті на території сучасної України досяг того рівня, що князь Володимир Святославович у 988 році хрестив Київську Русь у столиці – місті Києві. І лише через пару сотень років, у XII столітті, на болотах князь Юрій Долгорукий почав будувати Москву як фортецю. Таким чином, можна навіть не занурившись у глибокий аналіз мовних пам'яток, уже на етапі історичної довідки, відслідкувати хто і що в кого запозичив.

Однак і в сучасному українському суспільстві поширюється твердження про те, що ім'я по батькові – прояв російського впливу на українську антропонімійну систему. С. М. Пахомова в інтернет-статті «Чи притаманне ім'я по батькові українцям» висловила свою експертну думку щодо цього питання: «Прибічники цієї точки зору користуються такими аргументами. По-перше, тому що назва по батькові є в росіян, це, мовляв, радянський рудимент, від якого треба будь-що позбавитися. По-друге, до приєднання до Радянського Союзу в паспортах громадян Західної України ім'я по батькові було відсутнє. По-третє, по селах людей не називали по батькові. Якщо коротко реагувати на ці аргументи, то слід звернути увагу на те, що, по-перше, росіяни мають не тільки ім'я по батькові, але ще й особове ім'я і прізвище, та неже на цій же підставі українцям варто відмовитися й від цих антропонімів? По-друге, українські землі протягом історії входили до складу різних державних утворень, де діяли усталені там відповідні антропонімічні норми. По-третє, як і інші антропонімічні одиниці, ім'я по батькові має певні закономірності у вживанні, які пов'язані зі стилем мовлення, ситуацією і т. д.».

Дослідниця проаналізувала різні підходи та аргументи, зокрема: антропонімійні, історичні, географічні, топонімічні, епістолярні, фольклорні, а також відомості з етногенезу слов'ян та міраційних рухів. Ці дані дозволяють стверджувати, що ім'я по батькові у складі офіційної формули іменування українців сформувалося внаслідок тривалої еволюції власне української антропосистеми

⁸ Світлана Миколаївна Медвідь-Пахомова. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999, 95-96.

від праслов'янського періоду до сучасного стану, тому інтерпретація його як результат російського впливу суперечить науковому підходу.

Вживання трикомпонентної антропонімійної моделі – важливий елемент української мовної культури, самоідентифікації, а не просто формальність. Такий спосіб називання особистості сприяє збереженню національних традицій, забезпечує чіткість у спілкуванні, підкреслює ввічливість і повагу, а також відіграє важливу роль у юридичній та офіційній сфері спілкування. У неофіційних або напівофіційних ситуаціях можливе скорочення моделі «пан/пані + ім'я» або «ім'я + прізвище», у професійному та офіційно-діловому спілкуванні трикомпонентна модель залишається невід'ємною частиною мовного етикету.

2. Функціонування трикомпонентної антропонімійної моделі згідно до чинного законодавства в науково-освітньому мережевому дискурсі

У ХХІ столітті відмічаємо нову модну тенденцію – двокомпонентну модель «ім'я + прізвище». Відкидання по батькові в сучасній Україні пов'язане з кількома факторами:

1) європеїзація і спрощення імен (у більшості європейських країн немає традиції використання по батькові. Україна, орієнтуючись на європейські стандарти, спрощує офіційне спілкування та документообіг, зокрема у міжнародному контексті. Проте більшість європейських, і не тільки, країн мають свої особливості в моделях називання, якими вони пишаються, наприклад: в офіційному іменуванні ісландців майже не вживають прізвища, а також широко використовують матроніми для жінок. Власні назви європейців оформлені однаково – у внутрішньому і в закордонному паспорті);

2) зміни в соціальному спілкуванні (молодь дедалі частіше надає перевагу імені та прізвищу замість повної трикомпонентної форми. Це звучить сучасніше й неформальніше);

3) декомунізація і розрив із радянським спадком (використання по батькові в офіційних зверненнях було обов'язковим у СРСР, де формальність і субординація мали велике значення. Сучасна Україна поступово відмовляється від радянських традицій, але разом із тим відкидає те, що належало українцям віддавна);

4) зручність у спілкуванні та документації (по батькові часто ускладнює ділову комунікацію, особливо в ІТ, бізнесі та міжнародних компаніях, де важливо бути на рівних, однак це може бути проблемою під час ідентифікації в юридичній практиці);

5) законодавчі зміни (у 2021 році Верховна Рада ухвалила закон, який дозволяє офіційно не використовувати по батькові в документах. Це закріпило тенденцію на офіційному рівні).

Тема називання особи трикомпонентною антропонімійною моделлю і надалі залишається важливою, гострою та дискусійною.

З 1 вересня 2021 року набрав чинності національний стандарт ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» (далі – Стандарт). Змінено стандарт називання особи і правописання його складників: замість вживання трикомпонентної моделі «прізвище + ім'я + по батькові» або «прізвище + ініціали» необхідно в реквізитах вказувати «ім'я + прізвище». Наприклад: п. 5.22. Підпис має містити найменування посади особи, яка підписує документ (у повній формі, якщо документ надрукований не на бланку, у скороченій – на документі, надрукованому на бланку), особистий підпис (окрім електронних документів), власне ім'я і прізвище:

Генеральний директор Особистий підпис Власне ім'я ПРІЗВИЩЕ

Відповідно до Стандарту, прізвище маємо писати не з великої літери, а все великими літерами, що порушує чинні законодавчі норми та норми чинного українського правопису. Обов'язкове дотримання правописних норм регламентує Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а саме: стаття 1, п. 6 Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом; стаття 40, п. 1. Прізвища, імена та по батькові громадян України виконуються державною мовою відповідно до правил українського правопису, передаються шляхом транслітерації за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою та не перекладаються іншими мовами.

Крім того, через те, що вилучено компонент «по батькові», документ порушує законодавчі норми щодо права на ім'я. У статті 28 чинного Цивільного кодексу України йдеться про те, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить.

Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», зокрема стаття 13, визначає порядок встановлення державної реєстрації народженої дитини і проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Тобто, Стандарт порушує законодавче право українців на фізичне повне трикомпонентне називання.

Двокомпонентне найменування суперечить і документу, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України – паспорта, у якому реєструють прізвище, ім'я та по батькові; дату і місце народження громадянина; стать. Вимоги до його оформлення та змісту затверджені постановою Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон».

Етикет письмового різновиду офіційно-ділового стилю також вимагає трикомпонентної моделі, що повністю нівелюється чинним Стандартом.

В Україні встановлено ієрархію нормативно-правових документів: Конституція України, закон, постанова, наказ, а стандарт – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Отже, Стандарт не лише ігнорує споконвічні національні традиції трикомпонентної антропонімійної моделі, не враховує його важливість для ідентифікації особи, але й порушує норми чинного законодавства.

Незважаючи на це, така інновація стала загальноприйнятою в офіційно-діловому спілкуванні. Накази, листи, розпорядження від найвищих державних органів і до місцевих державних адміністрацій оформляються згідно з Стандартом. Називання особи «ім'я + по батькові» трапляється переважно в усному напівофіційному спілкуванні.

Таку тенденцію спостерігаємо і в сфері науки та освіти. Комунікація між учасниками освітнього процесу давно вже вийшла за межі шкільних класів та аудиторії і перейшла в мережеву площину. Компонент «по батькові» залишається частиною офіційної

ідентифікації в Україні, але вплив глобалізації в частині називання особи помітний в науково-освітньому мережевому дискурсі.

Традиційну трикомпонентну антропонімійну модель відзначаємо на сайті Міністерства освіти й науки України: Лісовий Оксен Васильович, Міністр освіти і науки України (сайт МОНУ, 02.02.25); Кузьмичова Надія Юріївна, заступниця Міністра освіти і науки України (сайт МОНУ, 02.02.25).

Для дослідження науково-освітнього мережевого дискурсу ми обрали популярні освітні платформи: «Всеосвіта», «НУШ», «Освіта.ua», «Освіторя» та проаналізували способи найменування в них. На підставі опрацьованих джерел можемо виокремити такі типи антропонімійних моделей:

1. Модель «прізвище + ім'я + по батькові» або «ім'я + по батькові»: Скандал набув таких обертів, що для його владнання довелося долучитися віце-прем'єр-міністру Ірині Верещук. До речі, *Ірині Андріївні* вдалося доволі швидко розібратися в ситуації, знайти компромісні збалансовані аргументи і ухвалити виважене державницьке рішення («Освіта.ua», 25.03.24); Вже більше ста років пройшло як перестало битися благородне, мужнє серце геніального поета-революціонера *Тараса Григоровича Шевченка* («Освіта.ua», 12.01.25).

2. Найпоширенішою є двокомпонентна антропонімійна модель «ім'я + прізвище»: Іb.ua повідомили, що військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка провів зустріч студентів із народним депутатом *Максимом Бужанським* («Всеосвіта», 07.06.24); На це зреагував секретар РНБО *Олексій Данілов* та зазначив, що в українських етерах тим, хто говорить російською не місце на телебаченні, політиці та в Україні («Всеосвіта», 07.06.24); *Леся Литвиненко*, засновниця проекту «Всеосвіта» («Всеосвіта», 03.02.25); За словами міністра освіти і науки *Оксена Лісового*, на сьогодні в Україні внаслідок російської агресії пошкоджено кожную школу, а це понад 1 600 закладів освіти («НУШ», 02.02.24), *Лілія Гриневич*, ексміністерка освіти і науки України 2016-2019 та проректорка Університету Грінченка (примітка – Повна назва закладу освіти – Київський столичний університет імені Бориса Грінченка), акцентувала на трьох кроках до перезавантаження реформи НУШ у 5–6 класах, які варто здійснювати одночасно («НУШ», 13.03.24).

Трапляються поодинокі випадки написання імені та прізвища латинськими літерами: Народна депутатка *Sofiya Fedyna* вважає, що «Крим наш» є московським гаслом, а ініціатива «домалой» може сформувати у школярів неправильні патерни, ніби Криму там ніколи і не було, українці його домальовують («Всеосвіта», 09.09.24).

3. Ідентифікація тільки за прізвищем: В етері телемарафону *Лісовий* заявив, що в Україні учні відстають від шкільної програми щонайменше на два роки («Всеосвіта», 30.07.24); Незабаром з'явиться наказ ректорки ХНУ імені Каразіна Тетяни Кагановської про призначення *Гриневич* на посаду («Всеосвіта», 22.06.24); Ще одним пріоритетом оновленої програми, за словами *Совсун* (примітка – Совсун Інна Романівна, українська державна і громадська діячка), є дати школярам і школяркам уявлення, що таке сучасна війна («НУШ», 23.07.24); *Сковорода* (примітка – Сковорода Григорій Савич) в Canva, Instagram, коміксах і ребусах: добірка легких та цікавих вправ для уроків («НУШ», 03.12.23); Відомий поет-футурист (примітка – Йдеться про Михалю Семенко), який тролить *Шевченка* (примітка – Шевченко Тарас Григорович), *Вороного* (примітка – Вороний Микола Кіндратович), й *Чупринку* (примітка – Чупринка Григорій Аврамович), утвердив в українській літературі верлібр та поезомалярство й навіть написав власного «Кобзаря» («НУШ», 20.03.24).

4. Модель «ініціал/ініціали + прізвище»: Виразником дум українського народу, співцем соціальної і національної свободи став *Т. Шевченко* («Освіта.ua», 12.01.25); Кожний, хто глибоко вивчає творчість *Т.Г.Шевченка*, неминуче переконується, що має вона світове значення («Освіта.ua», 12.01.25).

5. Модель «пані/пан + ім'я + прізвище»: Дехто з педагогів цю новину сприйняв позитивно, жалкуючи, що *пані Лілію* (примітка – Гриневич Лілія Михайлівна, ексміністерка освіти і науки України) не призначили новим освітнім омбудсменом («Всеосвіта», 22.06.24); *А пані Лілія Гриневич*, як один з аргументів необхідності переходу на 12-річне навчання, ще років 8 тому наводила саме цю подію («Освіта.ua», 25.03.24); Директоркою ліцею обрали Ірину Губську. До цього *пані Ірина* (примітка – Губська Ірина Олексіївна, директорка однієї із шкіл м. Суми) очолювала школу № 12 («НУШ», 17.06.24); *Пан Олег* (примітка – Фасоля Олег Іванович, кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного університету ім. Івана Франка) – один з авторів посібника з питань ефективного управління освітою в об'єднаних територіальних громадах «Нова школа в нових громадах» («НУШ», 17.06.24); Сучасний *Тарас* (примітка – Шевченко Тарас Григорович): яке майбутнє України бачить ШІ-Шевченко («Освіторія», 03.03.2024).

6. Модель, утворена шляхом аббревіації або шляхом апокопа: Вже багато років поспіль «Освіторія.Медіа» у своїх статтях знімає з Тараса того канонічного козуха та здухує серйозність, якою щедро присипають образ *ТГШ* (примітка – Шевченко Тарас Григорович) у школах («Освіторія», 03.03.2024); Тож разом з учнями ви можете

провести урок, який «спалить» найпопулярніші стереотипи про «Шеву» («Освіторія», 03.03.2024); «Від патетичного Кобзаря до дружнього Ше»: як провести не нудний урок про Тараса Шевченка («НУШ», 06.03.23).

Зменшення використання трикомпонентної антропонімійної моделі в Україні пояснюється впливом глобалізації, спрощенням комунікації, цифровізацією, відходом від радянських традицій та адаптацією до міжнародних стандартів. Цю тенденцію увиразнено ще більше під час російсько-української війни, бо певна частина суспільства сприймають уникання використання компонента «по батькові» як засіб дистанціювання від усього, що могло б поєднувати українців з будь-чим російським: чи то мовою, чи то культурою, чи то традиціями. Модель «прізвище + ім'я + по батькові» поступово стає рідше вживаною у повсякденному житті, хоча поки що зберігається у формальних та офіційних контекстах.

ВИСНОВКИ

Отже, безумовною є теза про те, що українська мова має давню традицію використання імені, по батькові та прізвища. Це особливість закріпилася в нашій культурі віддавна, коли на додаток до імені широко використовували по батькові (як спосіб визначення родової належності). Надалі ця традиція знайшла відображення в офіційному документообігу та повсякденному житті.

Повне ім'я (з по батькові) є ознакою ввічливості та шанобливого ставлення до співрозмовника. Це особливо важливо в офіційному спілкуванні, коли необхідно підкреслити статус особи, її заслуги чи соціальне положення. Наприклад, у наукових і освітніх закладах, державних установах та діловому середовищі звернення на кшталт «Іване Васильовичу», «Маріє Михайлівно» є нормою етикету.

У бізнесі та офіційному листуванні використання тричленного іменування надає зверненню формального й професійного звучання. Особливо це важливо у сфері державного управління, освіти, медицини, судочинства та інших галузей, де вияв поваги до статусу особи є невід'ємною частиною професійної етики.

Прізвище саме по собі може бути доволі поширеним, а ім'я – типовим, тому додавання по батькові допомагає чітко визначити конкретну особу. Наприклад, в одній установі можуть працювати кілька людей з однаковими прізвищами та іменами, а по батькові допомагає уникнути плутанини.

Трикомпонентна форма іменування використовується в офіційних документах, що регулюють правові відносини. Наприклад, паспорти, дипломи, трудові договори та інші юридичні документи оформлюються

саме з використанням ім'я, по батькові та прізвища. Це забезпечує точність ідентифікації громадян та унеможливує правові колізії.

На тлі глобалізації, коли поширюються західні моделі іменування (ім'я + прізвище), збереження традиційного українського формату допомагає підтримувати унікальність мовної системи. Це є частиною культурного самовираження нації та її мовної незалежності.

Таким чином, в умовах сучасних викликів для української культури та самобутності збереження традиційного формату іменування є важливим для підтримки мовної та національної спадщини.

АНОТАЦІЯ

Ретроспективний погляд на розвиток трикомпонентної антропонімійної моделі в українському суспільстві дає підстави стверджувати, що така формула іменування є традиційною для нашого народу. Досліджено розвиток іменника та зміни, що відбулися в ХХІ столітті, спричинені не тільки цифровізацією та глобалізацією освітнього простору, але й законодавчою сферою. Розглянуто роль мовної стандартизації та міжкультурної взаємодії у зміні традиційної антропонімійної системи. Значна увага приділяється впливу освітніх сайтів та онлайн-платформ на формування офіційної та наукової ідентичності. Проаналізовано особливості використання трикомпонентної антропонімійної моделі, а особливо складника «по батькові» в науково-освітній цифровій комунікації. Визначено основні типи антропонімійних моделей, що функціонують у мережевому дискурсі освітніх ресурсів.

Література

1. Вербовецька О. С. До питання структурного аспекту офіційних та неофіційних іменувань (на матеріалі антропонімії Тернопільщини). *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Мовознавство. 2014. В. 1(23). С. 20–25.
2. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 246 с.
3. Медвідь-Пахомова С. М. Про антропонімічну моду. *Записки з ономастики: зб. наук. праць*. Одеса : Астропринт, 1999. Вип. 2. С. 3–8.
4. Медвідь-Пахомова С. М. Чи притаманне ім'я по батькові українцям? URL: <https://bit.ly/3CwypmB>. (дата звернення: 02.02.2025).
5. Фаріон І. Д. Патронімна ідентифікація на -ич/-ович (-евич) як складник трикомпонентної антропонімійної формули. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 171–182.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ, 1977. 236 с.

7. Чучка П. П. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття. *Міжвузівська конференція з проблем синтаксису української мови: тези доповідей*. Чернівці, 1965. С. 149 – 151.

Джерела

1. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/>. (дата звернення: 25.01.2025).
2. Галицько-Волинський літопис. URL: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm>. (дата звернення: 05.02.2025).
3. Грамоти XIV ст. Упоряд., вступна стаття, коментарі і словники-показчики: М. М. Пещак. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1974. URL: <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>. (дата звернення: 05.02.2025).
4. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). Упоряд. І. П. Крип'якевич. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с. URL: <https://surl.li/wochjl>. (дата звернення: 05.02.2025).
5. ДСТУ 4163:2020. Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів. [На заміну ДСТУ 4163-2003; чинний від 2021-09-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2020. 37 с. URL: <https://surl.li/lsnphr>. (дата звернення: 02.02.2025).
6. Київський літопис. URL: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm>. (дата звернення: 05.02.2025).
7. НУШ. URL: <https://nus.org.ua/>. (дата звернення: 25.01.2025).
8. Повість временних літ. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>. (дата звернення: 05.02.2025).
9. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон : Постанова Верховної Ради України від 10.01.2019 р. № 2503-XII. URL: <https://bit.ly/3WWMqAL>. (дата звернення: 02.02.2025).
10. Про стандартизацію : Закон України від 09.06.2022 р. № 1315-VII. URL: <https://bit.ly/3QeOfFi>. (дата звернення: 02.02.2025).
11. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 15.11.2024 р. № 2398-VI. URL: <https://bit.ly/42M85iK>. (дата звернення: 02.02.2025).
12. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 15.11.2024 р. № 2704-VIII. URL: <https://surl.li/ipbele>. (дата звернення: 02.02.2025).
13. Глумачний словник української мови (онлайн). URL: <https://slovnyk.ua/>. (дата звернення: 05.02.2025).
14. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/>. (дата звернення: 25.01.2025).
15. Освіторія. URL: <https://osvitoria.org/>. (дата звернення: 25.01.2025).
16. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/>. (дата звернення: 25.01.2025).

17. Самійло Величко. Літопис. URL: <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>. (дата звернення: 05.02.2025).

18. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1965. 164 с. URL: http://litopys.org.ua/djvu/gramoty_xv.htm. (дата звернення: 05.02.2025).

19. Цивільний кодекс України від 10.01.2025 р. № 435-IV. URL: <https://bit.ly/40XbYPE>. (дата звернення: 02.02.2025).

Information about the author:

Kononenko Olha Viktorivna,

Postgraduate Student at the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4, Mykhaila Hrushevskoho street, Kyiv, 01001, Ukraine